

UOT: 338.43, 338.432, 631.1

AQRAR SAHƏDƏ İSTEHSAL MƏQSƏDLƏRİNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNİN MONİTORİNQİ

Nəcibə Qabil qızı Hacıyeva, i.ü.f.d.

Bakı Dövlət Universiteti
e-mail: nadjiba_h@mail.ru

Xülasə

Məqalədə aqrar sahədə istehsal məqsədlərinin həyata keçirilməsinin monitorinqi məsələlərinə baxılır, həmin istiqamətdə monitorinqin aparılmasına olan tələblər təhlil edilir. Azərbaycanın aqrar sahəsində monitorinqin prinsipləri, mərhələləri və obyektləri göstərilir. Eyni zamanda kənd təsərrüfatında istehsal məqsədlərinin monitorinqinin əsas istiqamətləri araşdırılır.

Məqalədə müqayisəli təhlil, məntiqi ümumiləşdirmə və qruplaşdırma metodlarından istifadə edilmişdir. Tədqiqat nəticəsində aqrar sahədə fəaliyyətin effektivliyinin artırılması məqsədilə monitorinqin səmərəli təşkili və aparılması üzrə tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: aqrar sahə, monitorinq, məqsəd, problem, idarəetmə mexanizmi.

Giriş

Aqrar sahədə monitorinq sahənin və onun alt sektorlarının, ehtiyatlarının vəziyyətinin dövrü monitorinqinin məcmusu olaraq keçən əsrin sonlarında fəal şəkildə öyrənilməyə başlanılmışdır. İlk olaraq bölgələrdə torpağın münbitliyinin və texnogen çirklənmənin səviyyəsinin tənzimlənməsi ilə əlaqədar həyata keçirilsə də (9; 10.), sonradan aqrar sahənin bütün fəaliyyət istiqamətləri üzrə aparılmağa başlanılmışdır (14; 15.). Kənd təsərrüfatında monitorinq araşdırmalarına ehtiyacın səbəbləri kimi aşağıdakılar göstərilir (12):

- 1) iqtisadiyyatda, o cümlədən aqrar sahədə böhran hadisələrinin başvermə ehtimalı, onun inkişafının tsiklik xarakteri, kənd təsərrüfatı bazarının konyunkturasının dəyişməsi və böhranın proqnozlaşdırılmasına ehtiyacın olması;*
- 2) aqrar sahənin fəaliyyətinə keyfiyyət standartlarının hazırlanması və tətbiq edilməsi zərurəti;*
- 3) dəyişən makroiqtisadi şərtləri nəzərə alaraq, aqrar sahənin inkişafı ilə bağlı hazırlanmış strateji planlara düzəlişlərin edilməsi.*

Aqrar sahədə monitorinqin prinsipləri, mərhələləri və obyektləri

Monitorinq özündə məlumatların toplanmasını və izlənməsini, müşahidə, qiymətləndirmə, nəzarət və proqnozlaşdırmanı əks etdirir. Aqrar sahədə monitorinq aşağıdakı prinsiplərə uyğun olaraq həyata keçirilir:

- Komplekslik
- Sistemlilik
- Vahidlik
- Adaptivlik
- Standartlaşma

Komplekslik prinsipinin mahiyyəti bölgələr, rayonlar (qəsəbə və kəndlər) kimi ərazi vahidlərinin inkişafının əsas parametrlərini nəzərə almağa imkan verən, bütün fundamental ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi proseslərin istisnasız müşahidə olunmasını təmin etməkdir. Əldə edilmiş nəticələrin sistemli qiymətləndirilməsi prinsipinin mahiyyəti ərazi vahidlərinin və bütövlükdə dövlətin inkişafının ümumiləşdirilmiş və xüsusi göstəriciləri arasında iyerarxik əlaqənin olmasını ifadə edir. Monitorinq sisteminin mövcud statistik hesabat sisteminə uyğunlaşması prinsipi adaptivliyi, monitorinq qiymətləndirmələrinin standartlaşdırılması prinsipi isə bu istiqamətdə xüsusi standartların tətbiq edilməsini göstərir.

Aqrar sahədə müəssisənin və sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəliliyini, nəticəliliyini müəyyənləşdirərkən, keyfiyyət səviyyəsini qiymətləndirməyə imkan verən əsas istiqamətləri, meyarları və göstəriciləri seçərkən istehsal sistemlərinin monitorinqi üçün konkret bir modelin qurulmasını, məlumatların izlənməsi, tamlığı və tezliyi səviyyəsini də nəzərə almalıyıq. Bu zaman müəssisədə istehsal sistemlərinin təşkili qaydalarını nəzərdən keçirmək vacibdir. Məhz bu istehsal sistemlərinin təşkili qaydaları ümumi formada təşkilati sistemin quruluşuna və rəşional qurulması prosesinə tələbləri meydana gətirir. Monitorinq isə buna nəzarət etməyə imkan verməlidir. Əlbəttə, ölkə və ya regionda aqrar sahənin və fərdi aqrar müəssisənin iqtisadi sistemlərinin monitorinqinin təşkili fərqlidir. Səviyyə dəyişdikcə meyarlar, göstəricilər, məlumatların alınması tezliyi və izlənməsinin təşkili də dəyişir.

Aqrar sahənin monitorinqi prosesinin reallaşdırılmasını aşağıdakı mərhələlərə bölmək olar:

Hazırlıq mərhələsi - aqrar sahədə müvafiq obyektlərin seçilməsi və zəruri məlumatların toplanması;

İzləmə və ya müşahidə mərhələsi - hər bir monitorinq obyekti üçün kritik meyarların, texnologiyanın müəyyən edilməsi və təsdiqlənməsi.

Hazırda monitorinqin aparılmasında fərqli texnikadan istifadə edilir. Belə ki, əkin sahələrinin və torpaqların vəziyyətinə nəzarət etmək üçün ölkəmizdə dronlardan geniş istifadə edilməyə başlanılmışdır. Dronlar vasitəsilə bitkilərin böyümə vəziyyəti, əkin sahələrində yerləşmə, ara məsafələrinin optimallaşdırılması və digər məlumatlar əldə edilir.

Analitik mərhələ - monitorinq obyektinin parametrlərindəki meyillərin təyini və qiymətləndirilməsi, müəyyən bir dəyişikliyi xarakterizə edən göstəricilərə əsaslanaraq toplanmış məlumatları ümumiləşdirmək və təhlil etmək üçün analitik sistemdən istifadə etmək;

Optimallaşdırma mərhələsi - aqrar sahədə göstərilən dövlət xidmətlərinin effektivliyinin monitorinqi, monitorinq obyektlərinin parametrlərinin dəyişdirilməsinə idarəetmə təsirləri seçmək və əsaslandırmaq, idarəetmə orqanının səlahiyyətlərini və təsir mexanizmlərini dəqiqləşdirmək, idarəetmə orqanının səlahiyyətlərinin icra vəziyyətini müəyyən etmək və zəruri hallarda dəyişikliklərə dair təkliflər hazırlamaq.

Aqrar sahənin monitorinqi üçün obyektlərin və subyektlərin tərkibi bu sahənin idarəetməsinin funksiyası, məqsədləri və vəzifələri, habelə onun həyata keçirilməsinin əsası olan elmi, metodiki, təşkilati və hüquqi, informasiya xarakterli təsirdən asılı olaraq müəyyən edilir. Aqrar sahənin idarəedilməsi kənd təsərrüfatında vəziyyətlərə nəzarət etmək, faktiki və planlaşdırılmış göstəricilər və ya vəziyyətlər arasındakı uyğunsuzluqların səbəblərini müəyyən etmək, sahənin inkişaf strategiyasının formalaşmasında və həyata keçirilməsində risklərin azaldılması vasitəsidir.

Ölkədəki, xüsusən də iqtisadiyyatın aqrar sahəsindəki mövcud sosial-iqtisadi şəraiti nəzərə alaraq aşağıdakı monitorinq obyektlərini ayırmaq mümkündür:

1) kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların vəziyyəti (onların dövriyyədən çıxma və istifadə səviyyəsi);

Kənd təsərrüfatı üçün yararlı və yararsız torpaqların müəyyən edilməsi zamanı “kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üçün ekoloji cəhətdən təhlükəli zonalar”ın təyin edilməsi məqsəduyğun hesab edilir. Bu problemin həlli yalnız hazırda ölkədə mövcud olan aerokosmik zonalaşdırma əsasında həll edilə bilər.

Digər problem işğaldan azad olunmuş rayonlarda torpaqların minalardan və hərbi sursat qalıqlarından təmizlənməsi və kənd təsərrüfatı üçün yararlı hala salınmasıdır.

2) kənd təsərrüfatı torpaqları bazarının inkişafının və torpaq bazarında münasibətlərin vəziyyəti (xüsusi torpaq paylarının qeydiyyatı, icarəyə verilməsi, yenidən bölüşdürülməsi mexanizmi);

3) ərzaq bazarının vəziyyəti, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmini səviyyəsi;

4) kənd təsərrüfatlarının fəaliyyətinin dayanaqlılıq səviyyəsi;

5) kənd yerlərində sosial infrastrukturun vəziyyəti;

6) kənd yerlərində əmək ehtiyatlarının vəziyyəti.

Aqrar sahədə istehsal məqsədlərinin həyata keçirilməsinin monitorinqinin əsas istiqamətləri

Müəssisənin inkişaf məqsədinin təyin edilməsi mexanizmi ilə müəssisənin idarəetmə və iqtisadi fəaliyyətinin monitorinqləri arasında əlaqə mövcuddur. Müəssisənin iqtisadi fəaliyyətinin monitorinqi müəssisənin fəaliyyətinin qoyulan məqsədə uyğunluğunu izləmək üçün tədbirlər kompleksi olaraq fəaliyyət ehtimal olunan inkişaf yolundan yayındığı təqdirdə ona düzəliş etmək üçün tətbiq edilir. Ümumiyyətlə, idarəetmənin monitorinqi ilə müəssisənin inkişaf məqsədinin müəyyən edilməsi arasında əlaqə ikitərəflidir və aşağıdakı kimi izah edilir:

- bir tərəfdən, proses olaraq aqrar sahənin müxtəlif səviyyələrində məqsədlərin təyin edilməsi alt iqtisadi məqsədləri və onların istiqamətini meydana gətirir ki, bu da monitorinq, izləmə, yoxlama üçün bir əsas, başlanğıc deməkdir; digər tərəfdən, monitorinq funksiyaları müəssisənin strukturunun,

fəaliyyətinin və idarəetmə funksiyalarının müxtəlif səviyyələrində məqsədlərinə çatmasına yönəldilir.

Müəssisə xarici iş mühiti şəraitində müstəqil fəaliyyət göstərən bir istehsal sistemində malik olduqda orada baş verən prosesləri izləmək üçün məqsədlər, meyarlar və göstəricilər mərkəzdən planlaşdırılmış və idarə edilən sistemdəki istehsal fəaliyyətinin səmərəliliyinin və nəticəliliyinin monitorinqi üçün tələb edilən məqsəd, meyar və göstəricilərdən fərqlənir.

Müasir şəraitdə aqrar sahə müəssisələrinin əksəriyyətinin xüsusi mülkiyyətə aid olmasını və müstəqil idarə edilməsini nəzərə alaraq bu məqsəd, meyar və göstəriciləri strateji, cari və operativ monitorinq baxımından dəqiqləşdirməyə ehtiyac duyulur. Müəssisənin təşkilati mexanizminin necə işləməsinə müəyyən etmək və iqtisadi fəaliyyətinin vəziyyətini izləmək üçün aşağıdakıların monitorinqini aparmaq lazımdır:

- a) *xarici makro mühitin (sahibkarlıq mühitinin) monitorinqi;*
- b) *daxili mikro mühitin monitorinqi, yəni idarəetmənin vəziyyətinin monitorinqi, təşkilati struktur-funksional vəziyyətin monitorinqi, istehsalın, maliyyənin, heyətin monitorinqi.*

Aqrar sahə müəssisələrinin istehsal vəziyyətinə təsir edən makro mühitin monitorinqi bilavasitə ölkə səviyyəsində mühitin qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur. Bu baxımdan makro monitorinq ölkənin aqrar iqtisadiyyatının əldə edilmiş inkişaf parametrlərinin mütəmadi izlənməsinə yönəldilməlidir. Burada ölkə üzrə aqrar-sənaye kompleksinin, o cümlədən aqrar müəssisələrin davamlı və dayanıqlı inkişaf səviyyəsi, ASK sferaları arasında əlaqələrdə paritetliyə riayət olunma dərəcəsi, aqrar müəssisələrin məhsullarının idxalı əvəzetmə vəziyyəti, ölkə əhalisinin kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təmin edilmə səviyyəsi, dövlət tərəfindən aqrar müəssisələrin fəaliyyət və inkişafının dəstəklənməsi vəziyyəti, dövlət proqramları və tədbirlərinin yerinə yetirilmə dərəcəsi müşahidə edilir və qiymətləndirilir.

Qeyd edilən sonuncu istiqamət üzrə monitorinqin keyfiyyətini artırmaq baxımından Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 06 mart tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Dövlət proqramlarının tərtibi, icrası, monitorinqi və qiymətləndirilməsi Qaydası”nda nəzərdə tutulanların həyata keçirilməsinin reallaşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qaydaya əsasən, “monitorinq – dövlət proqramı üzrə məlumatların sistemli toplanması yolu ilə həmin dövlət proqramında qarşıya qoyulmuş məqsədlər üzrə görülmüş işlərin və əldə olunmuş nəticələrin müəyyən edilmiş müddətlərdə nəzərdən keçirilməsidir” (1). Bu qayda dövlət tərəfindən qəbul edilmiş proqramın nə dərəcədə yerinə yetirilməsini, yəni nəticəyönümlülüüyü təyin etmək üçün əsas metodologiyaları formalaşdırmaqla həm də monitorinq üçün əsas mexanizm rolunu oynayır. Qayda ilə müəyyən edilmiş metodologiyaya görə dövlət proqramının icra vəziyyətinin müəyyən edilməsi üçün əlaqələndirici qurumun hesabat və təsdiqedici sənədlərinin təhlili, yerində baxışın, müzakirələrin təşkili və məlumatların əldə edilməsi metodlarından istifadə edilir. Həmçinin hər bir tədbir yekun qiymətləndirmənin nəticələrinə uyğun olaraq “0; 0,5 və 1” balla, müvafiq olaraq “icra edilməmişdir”, “qismən icra edilmişdir” və “icra edilmişdir” kimi qiymətləndirilir. Qaydalar dövlət proqramında nəzərdə tutulan tədbirdən öncəki və sonrakı vəziyyətin müqayisəsini aparmağa imkan verən indikatorların tətbiqini nəzərdə tutur. Bu indikatorlar ilkin, aralıq və yekun nəticə indikatorları kimi qruplaşdırılaraq monitorinqin keyfiyyətini artırır.

Qarşıdakı dövrlərdə bu mexanizmlərin tətbiqi və monitorinqin nəticələrinə əsasən qabaqlayıcı və tənzimləyici tədbirlərin aparılması dövlət proqramlarında olan tədbirlərin reallaşma effektini artırır. Həmçinin nəzərə almaq lazımdır ki, kənd təsərrüfatı istehsalının artımı istehsala xidmət edən

işlərin əlaqələndirilməsindən və istehsalın monitorinqinin vaxtında yerinə yetirilməsindən asılıdır. Bu isə aqrar istehsalın mütəmadi monitorinqinin aparılmasını zəruri edir.

Aqrar sahə müəssisələrinin istehsal vəziyyətinə təsir edən mikro mühitin monitorinqi torpaq sahələrində torpaq paylarının qeydiyyatının aparılması, aqrar müəssisələrin maddi-texniki bazasının vəziyyəti, müxtəlif mülkiyyət növünə xas aqrar müəssisələrdə istehsalın dinamikası və davamlılığı, kredit borclanması və müflisləşmə təhlükəsi ilə bağlı vəziyyət, aqrar sahə müəssisələrində işçilərin sayı, kənd əhalisinin, o cümlədən aqrar sahədə çalışan işçilərin həyat səviyyəsi və digər göstəricilər təhlil edilməklə qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin idarə edilməsinin məlumat sistemi monitorinqinin aparılması üçün yetərli məlumatlarla təchiz edilməlidir. Lakin Azərbaycanda Dünya Bankı tərəfindən aparılan araşdırmalar və nəticələr üzrə yekun hesabatların icmalı göstərir ki, planlaşdırılmış monitorinq-qiymətləndirmə sisteminin tətbiqi, izləniləbilən icra göstəricilərinin çatışmazlığı, layihənin benefisiarları üzərində yetərsiz fokuslanma, həddindən çox iddialı və ya qeyri-işlək metodologiyalar, hətta bəzən heç bir monitorinq-qiymətləndirmənin tətbiq edilməməsi kimi zəifliklər ortaya çıxır (7).

Hazırda aqrar sahədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin rəqabətqabiliyyətli olması onların xərclərinin azaldılması fonunda məhsuldarlığın artırılması tələbini qoyur. Yəni səmərəliliyin təhlili maya dəyəri ilə rentabellik göstəricilərinin diqqətdə saxlanmasına yönəlir. Lakin eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, aqrar sahədə fəaliyyət göstərən müəssisə üçün alınan xalis gəlir (mənfəət), əməkhaqqı hesablanmayan kəndli (fermer) təsərrüfatı üçün isə ümumi gəlir göstəricisi vacibdir. Başqa sözlə, hüquqi şəxs yaratmadan fəaliyyət göstərən kənd istehsalçısı ilk növbədə rentabelliğin faizi ilə deyil, gəlirin mütləq dəyəri ilə maraqlanır.

Ölkəmizdə istehsal olunan əsas kənd təsərrüfatı məhsullarının qeyd edilən göstəricilər üzrə təhlili göstərir ki, 2005-ci illə müqayisədə 2019-cu ildə bitkiçilik məhsullarının maya dəyərində 1-7 dəfə, heyvandarlıq məhsullarının maya dəyərində 1-3 dəfə artım müşahidə edildiyi halda, rentabellik göstəricisi ümumi bitkiçilik məhsullarında cəmi 0,9 dəfə, ümumi heyvandarlıq məhsulları üzrə 0,6 dəfə artmışdır. Rentabellik göstəriciləri üzrə ən yüksək mövqedə olan məhsullara diqqət yetirdikdə emal üçün nəzərdə tutulan şəkər çuğunduru (14,1 dəfə), yaşıl çay yarpağı (3,5 dəfə), bostan məhsulları (2,3 dəfə), meyvə və giləmeyvə məhsulları (2,1 dəfə), iribuynuzlu mal-qara (14,7 dəfə) üzrə artımı qeyd edə bilərik. Digər kənd təsərrüfatı məhsulları (dənli bitkilər, kartof, tütün, qoyun və keçi əti, quş əti, yun) üzrə rentabellik artımı 1,3-1,9 arasında olmuşdur. Rentabelliğin aşağı düşməsi üzümə özünü daha çox bürüzə vermişdir. Belə ki, 2005-ci ildə üzüm məhsulu üzrə rentabellik göstəricisi 180% olduğu halda, 2019-cu ildə cəmi 3,6% təşkil etmişdir. Yumurta istehsalında rentabellik analoji dövr üzrə 15,6%-dən 2016-cı ildə 4,9% enmiş, 2019-cu ildə isə ümumiyyətlə bu göstərici Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən verilməmişdir.

Əmək resurslarının istifadəsinin vəziyyətini müəyyən etmək üçün istehsal edilən məhsula əmək məsrəflərinin və həmin məhsulun satışından əldə edilən gəlirin həcminə diqqət yetirək. Maşın və avadanlıqla təminat, əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması bilavasitə əmək məsrəflərinin azaldılmasına təsir edir.

Təhlil göstərir ki, əmək məsrəfləri 2005-ci illə müqayisədə 2019-cu ildə şəkər çuğundurunda (1,1 dəfə), bostan məhsullarında (1,1 dəfə), donuz ətində (1,1 dəfə) və quş ətində (1,01 dəfə) baş verib. Digər məhsullarda isə əmək məsrəflərinin 0,4-0,9 dəfə azalması müşahidə edilir. Rentabelliyyə gəldikdə isə 2005-ci illə müqayisədə 2019-cu ildə yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, yalnız üzümün rentabelliğində geriləmə olub. Digər məhsullarda rentabellikdə 0,5-14,7 dəfə artım müşahidə edilir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəliliyi əksər hallarda yalnız gəlirliliklə əlaqələndirilir. Bununla belə sahibkarlıq fəaliyyətinin gələcək dövrlərdə davamlılıq və gəlirlilik kimi meyarlarının nəzəri və metodoloji cəhətdən yetərinə işlənilib hazırlanmaması monitoring zamanı problemlərin tam müəyyən edilməsinə imkan vermir. Araşdırmalarımız bu monitoringin təşkilində bir sıra həll olunmamış problemlərin olduğunu göstərdi. İlk olaraq qeyd etməliyik ki, hamı tərəfindən qəbul edilən universal konseptual və metodiki aparat yoxdur. Biznesin qiymətləndirilməsi üçün istifadə edilən mövcud monitoring metodikaları əsasən xarici ədəbiyyatdan götürülür və ölkəmizin həqiqi bugünkü şəraitinə ciddi uyğunlaşdırılması tələb olunur. Bu metodikanın əsas çatışmazlığı isə kənd təsərrüfatı istehsalının xüsusiyyətlərini nəzərə almamasıdır. Yəni effektiv monitoringin aparılması üçün iş prosesinin təşkili, statistika, mühasibat uçotu və idarəetmə uçotunda müvafiq dəyişikliklər edilməlidir.

Kənd təsərrüfatı istehsalının sabitliyi bütün xidmətlərin əlaqələndirilmiş işindən və monitoringin (parametr və göstəricilərin seçilməsi, müşahidələrin həyata keçirilməsi və nəticələrinin müvafiq orqanlara ötürülməsi) vaxtında yerinə yetirilməsindən asılıdır. Kənd təsərrüfatı istehsalının davamlılığının təmini baxımından monitoringin formalaşması və işlənməsinə dair tapşırıqların ardıcılığının aşağıdakı kimi müəyyən edilməsi məqsədəuyğundur:

1) Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı sisteminin dayanıqlılıq parametrlərinin formalaşması və müəyyənləşdirilməsi metodologiyasının işlənməsi, dayanıqlılıq göstəricilərinin yoxlanılması tezliyini müəyyənləşdirmək üçün meyarların seçilməsi;

2) Monitoring obyektlərinin müşahidələrinin həyata keçirilməsi üçün təşkilati strukturların yaradılması və mütəxəssislərin seçilməsi, işlərin görülməsi və maliyyələşdirmə mənbələri üçün xərclərin səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi;

3) Dayanıqlılıq parametrlərini təyin etmək üçün seçilmiş amilləri izləmək və məlumatları müvafiq monitoring strukturlarına təhvil vermək, alınan nəticələri təhlil edib müvafiq tövsiyələr hazırlamaq;

4) Kənd təsərrüfatı istehsalında sahibkarlıq riskinin, məhsulların keyfiyyəti səviyyəsinə görə risklərin, resurs potensialının, istehsal ehtiyatları olan torpağın, maddi-texniki vəziyyətin qiymətləndirilməsi;

5) Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin gəlirlilik səviyyəsinin dinamikasının təhlili və qiymətlərin paritet nisbətində izlənməsi;

6) Kənd yerlərində demoqrafik göstəricilərin, kənd əhalisinin yaşayış səviyyəsinin və kəndin sosial infrastrukturunun vəziyyətinin monitoringi;

7) Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların yerli və xarici bazarlara çıxış səviyyəsinin izlənməsi;

8) Aqrar-qida məhsullarına tələb və keyfiyyət səviyyəsinin izlənməsi, idxal olunan kənd təsərrüfatı məhsulları ilə müqayisədə yerli istehsalçıların rəqabət qabiliyyətinin, əsas məhsul növləri üzrə ərzaq bazarında inhisar səviyyəsinin qiymətləndirilməsi;

9) Kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyinin miqyasının və səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.

Kənd təsərrüfatının mühəndis və texniki xidmətlər, konsaltinq, informasiya və marketing xidmətlərinin yaxşılaşdırılmasına ehtiyacı var. Bir çox müəssisədə dövrüyyə kapitalının çatışmaması

və yüksək kredit yükünün mövcud olması müəssisələrin inkişafını və istehsalın modernləşdirilməsinin maliyyələşdirməsində və istehsal üçün xammalın alınmasında problemlər yaradır. Bu cür problemlərin səbəbləri kifayət qədər gəlir əldə edilməməsi ilə əlaqədardır. Belə vəziyyət bir çox hallarda marketing və satış, idarəetmə sahəsində problemlərdən qaynaqlanır. Hazırda “Made in Azerbaijan” brendinin təşviqi aparılır və buna dövlət dəstəyinin yüksək olduğu müşahidə edilir. Lakin gələcəkdə müəssisələr marketing tədbirləri üçün büdcələrini müəyyən edərək bu xərclər iqtisadi baxımdan yenidən təhlil edilməlidir. Potensial ixrac bazarları haqqında fermerlərin məlumatlandırılması prosesi mütəmadi aparılmalıdır.

Nəticə

Aqrar müəssisələrin fəaliyyətinə təsir edən makro mühitin monitorinqi ölkə səviyyəsində kənd təsərrüfatı sahəsinin inkişafına və müəssisələrin fəaliyyətinin əlverişli olmasına xidmət edəcək bir çox amilləri, resursları, potensialı və mexanizmləri yenidən dəyərləndirməyə imkan verir. Bu, davamlı inkişafa xidmət edən və milli təhlükəsizlik baxımından dayanıqlılığı təmin edən dövlət tədbirlərinin, əsasən də dövlət tərəfindən aqrar müəssisələrin fəaliyyət və inkişafının dəstəklənməsi vəziyyətinin, strategiya sənədləri və dövlət proqramlarının tədbirlərinin yerinə yetirilmə dərəcəsinin monitorinqi və qiymətləndirilməsi əsasında aparılmalıdır.

Kənd təsərrüfatı müəssisəsinin sahibkarlıq fəaliyyətinin monitorinqinin formalaşması və inkişafı həm mühasibat göstəriciləri sisteminin, həm də müəssisənin müxtəlif fəaliyyət vəziyyətinin təhlili metodlarının təkmilləşdirilməsini tələb edir. Müasir şəraitdə aqrar sahədə fəaliyyətin monitorinqini aşağıdakı istiqamətlərdə aparmaq məqsədəuyğundur: xarici (makro) mühitin monitorinqi; təşkilati idarəetmənin monitorinqi; aqrar sahə müəssisələrinin funksional strukturunun monitorinqi; aqrar istehsalın monitorinqi; aqrar sahənin maliyyəsinin monitorinqi; aqrar sahə ilə əlaqəli olan sosial monitorinq.

Təşkilati-idarəetmənin monitorinqi idarəetmə xərclərinin səviyyəsinin, idarəetmə qərarlarının qəbulu və icra sürətinin, struktur asılıqla bağlı yaranan əngəllərin müəyyən edilməsinə imkan verir. Hazırkı dövrdə aqrar sahədə çətinlik yaradan problemlərdən biri “istehsal xərclərinin səviyyəsi”ni izləməyin mümkün olmaması ilə bağlıdır. Əsas səbəblərdən biri kənd təsərrüfatı istehsalının real xərclərinin normativlərlə müqayisə oluna bilməməsidir. Yəni bütün zəruri normativlərin mövcud olmaması bu prosesi çətinləşdirir.

Regionlarda yaradılan informasiya və məsləhət sistemləri kənd təsərrüfatı istehsalçılara operativ qərarlar qəbul etmək üçün məhsul bazarlarında vəziyyət barədə həm operativ (real vaxtda) məlumat almağa, həm də strateji təhlil və proqnozlaşdırma üçün zəruri məlumatlardan istifadə etməyə imkan verir.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının hədəflərinin müəyyənləşdirilməsi, idarə edilməsi mexanizmi formalaşdırılarkən ən vacib məsələlərdən biri yüksək gəlirlilik və dayanıqlılıqla yanaşı kapitalaşma səviyyəsini nəzərə almaq və artırmaqdır. Kənd təsərrüfatı müəssisəsinin fəaliyyətini gəlir metodu ilə qiymətləndirərkən məhsulun həyat dövrünün müddəti göstəricisi əvəzinə bitki sortlarının, heyvan cinslərinin həyat dövrünün göstəricisini, habelə texnologiyanın həyat dövrü göstəricisini istifadə etmək lazımdır. Kənd təsərrüfatı müəssisələrində internetdən istifadə imkanları artırılmalı, müəssisələrə aid zəruri məlumat (istehsal, maliyyə və mübadilə hesabları) internet saytlarında yerləşdirilərək mütəmadi yenilənməlidir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Dövlət proqramlarının tərtibi, icrası, monitorinqi və qiymətləndirilməsi Qaydası” ilə bağlı 2021-ci il 06 mart tarixli Fərmanı.
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Aqrar sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və institusional islahatların sürətləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” 2014-cü il 16 aprel tarixli Fərmanı.
3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı tədbirlər haqqında” 2017-ci il 11 aprel tarixli Sərəncamı.
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları bazarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” 2014-cü il 16 yanvar tarixli Sərəncamı.
5. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları. <https://www.stat.gov.az/>
6. Qarayev İ. və b. (2011). Aqrar sferanın iqtisadiyyatı və idarə edilməsi. Dərslük. Bakı: “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı – 2011 - 522 s. səh. 477.
7. Qasımlı F.C. Nəticəəsaslı monitorinq və qiymətləndirmənin konseptual əsasları və aqrar sahədə tətbiqi məsələləri. “Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı” elmi-praktik jurnalı, №1 (31), 2020. <https://agroecomics.az/az/article/17/neticesasli-monitorinq-ve-qiymetlendirmenin-konse/>
8. İbrahimov İ.H. Aqrar sahənin iqtisadiyyatı. Monoqrafiya. Bakı, 2016, 655 s.
9. Gunderson E.L. Total Diet Study, July 1986- April 1991, Dietary intakes of pesticides, selected elements and other chemicals, Of AOAC International 1995, № 6, Vol 78, p. 1353-1363.
10. Алиев Д.А., Гюлалиев Т.Д., Алексахин Р.М. Распределение в почвах и содержание в растениях цезия и стронция и влияние удобрений на накопление этих радионуклидов в урожае сельскохозяйственных культур, Агрoхимия. 1992. №1. стр. 84-90.
11. Семин А.Н., Пустуев А.Л., Мингалев В.Д. Сельскохозяйственный менеджмент: региональные структуры хозяйствования. – Екатеринбург: Изд-во УрГАУ, 1995. 415 с.
12. Чашин В.К. Мониторинг агропреобразований: региональный аспект. – М.: Изд-во ГУП «Агро пресс», 2003. 294 с.
13. Сарангова А.В., Бурлинова А.С. (2016) Решение проблем управления на производстве. <http://izron.ru/articles/tendentsii-razvitiya-ekonomiki-i-menedzhmenta-sbornik-nauchnykh-trudov-po-itogam-mezhdunarodnoy-nauch/sektsiya-1-ekonomicheskaya-teoriya-spetsialnost-08-00-01/reshenie-problem-upravleniya-na-proizvodstve/>
14. Байдина А. Мониторинг земель: актуальность, проблемы и перспективы. Земельный вестник Прикамья, 2000, №2, стр. 39-43.
15. Буздалов И.Н. Аграрная политика: научные основы, методы и механизмы осуществления. Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 2014, №4, 5.
16. Мурин С.А. (2011) К формированию системы мониторинга земель сельскохозяйственного назначения. Аграрный вестник Урала. 2011, №10, стр. 55-57.

Ph.D., N.G. Hajiyeva
Baku State University

Monitoring of agricultural production objectives

Summary

The article considers the issues of monitoring the implementation of production goals in the agricultural sector. The requirements for monitoring in this direction are analyzed. The principles, stages and objects of monitoring in the agrarian sphere of Azerbaijan are indicated. At the same time, the main directions of monitoring the production goals in agriculture are being studied. The article uses comparative analysis, logical generalization and grouping methods. As a result of the study, recommendations were made for the effective organization and conduct of monitoring in order to increase the efficiency of the agricultural sector.

Keywords: *agrarian sector, monitoring, purpose, problem, management mechanism.*

Д.ф.э.н., Н.Г. Гаджиева
Бакинский государственный университет

Мониторинг реализации производственных целей в аграрном секторе

Резюме

В статье рассматриваются вопросы мониторинга выполнения производственных задач в аграрном секторе. Анализируются требования к мониторингу в этом направлении. Указаны принципы, этапы и объекты мониторинга в аграрной сфере Азербайджана. При этом изучаются основные направления мониторинга производственных целей в сельском хозяйстве. В статье используются методы сравнительного анализа, логического обобщения и группировки. В результате исследования были даны рекомендации по эффективной организации и проведению мониторинга с целью повышения эффективности аграрного сектора.

Ключевые слова: *аграрный сектор, мониторинг, цель, проблема, механизм управления.*